

Idejna skica naučnog istraživanja

Naučno istraživanje je sistematsko proučavanje predmeta, pojava i procesa, zasnovano na primeni naučnih instrumenata za prikupljanje, obradu i analizu podataka i naučnih metoda za izvođenje zaključaka o svojstvima predmeta istraživanja. Upravo zato što istraživanje mora biti sistematsko, ono se mora unapred projektovati i planirati.

Projektovanje istraživanja se razlikuje u zavisnosti od složenosti predmeta, vremenskog zahvata i metodološkog pristupa. Za potrebe opisa različitih vrsta projekata razlikovaće mo:

1) Projektovanje složenih, fundamentalnih istraživanja; ova istraživanja karakteriše sledeće:

- a. za predmet imaju kompleksne pojave,
- b. rade se u dužem vremenskom periodu (nekoliko godina),
- c. kombinuju više metoda, uključujući i teorijske,
- d. sprovode se angažovanjem čitavih istraživačkih timova
- e. često su multidisciplinarna
- f. sastavljena su od više pojedinačnih projekata

2) Projektovanje pojedinačnih, jednokratnih istraživanja; ova istraživanja karakteriše:

- a. imaju mnogo užih predmetni opseg: često su to odnosi dvaju ili više svojstava nekog predmeta (varijabli u statističkom smislu)
- b. ispituju odnose uslovljavanja ili uzročnosti među nekim pojavama
- c. vremenski po pravilu kraće traju
- d. sprovodi ih manji broj ljudi, a često je to samo jedan autor koji može da koristi pomoć drugih istraživača (npr. doktorski radovi)

Ovde ćemo izložiti sastavne delove projekta prvih, odnosno složenih, fundamentalnih istraživanja, a u toku rasprave ćemo napomenuti koji delovi projekta su tipični za onu drugu vrstu istraživanja.

Projekat istraživanja se sastoji od sledećih delova:

1. Određenje i opis problema koji traži novo istraživanje,
2. Određivanje ciljeva istraživanja,
3. Razradu predmeta istraživanja,
4. Postavljanje hipoteza,
5. Izbor metoda, određivanje načina prikupljanja podataka, njihove obrade i
6. Izrada strukture izveštaja.

1. Određenje i opis problema

1.1 Istraživanjem se bave ljudi koji imaju strast za otkrivanje novog. Ono se teško može zamisliti kao intelektualna rutina. Istraživač je stalno zaokupljen izvorima saznanja o predmetu koji ga zanima, pa bili to vlastiti nalazi, nalazi drugih kolega, ili neposredan, intuitivni doživljaj stvarnosti i samog predmeta. On/a sagledava nove dimenzije i svojstva predmeta, nove pristupe njegovom izučavanju; neki od tih pristupa mu se čine briljantnim, drugi pogrešnim itd. Iz te situacije – podsticajna istraživanja i ona koja mu izgledaju kao korak u pogrešnom pravcu – rađa se izvesna napetost koja vremenom sazreva u motiv za novo istraživanje. To se dešava kad shvatimo da postoji praznina u dosadašnjim istraživanjima ili protivrečnost u različitim pristupima i nalazima i da to zahteva nov istraživački napor, traženje puteva do novih uvida kojima bi se te praznine popunile.

To je polazna tačka svakog istraživanja: kad se nađemo pred nekom zagonetkom, osetimo da možemo da je rešimo i svojski se zainteresujemo za to. Taj početni korak naziva se istraživački problem, ili, kod manjih istraživanja prosto istraživačko pitanje.

Osnovni sadržaj ovog dela projekta je što precizniji opis samog problema. Pogledajmo to na sledećem primeru.

Recimo da se jedan krug sociologa suočava sa sledećim problemom: sociologija i socijalna psihologija su pokazale da u razvijenim građanskim društvima pripadnost različitim društvenim klasama po pravilu podrazumeva i prihvatanje različitih sistema vrednosti, stilova života, ideoloških i političkih pogleda i sl. Srpsko društvo je tokom devedesetih prošlo kroz veoma dinamične promene u obe pomenute sfere: zbog sankcija, napuštanja komunizma, privatizacije itd. neki ljudi su iz nižih slojeva (sitni preduzetnici, računovođe, provincijalni direktori državnih firmi, politički aktivisti nižeg nivoa itd) postali krupni sopstvenici sa ogromnim bogatstvom; njihovo munjevito bogaćenje vremenski se podudaralo sa brzim siromašenjem ogromne većine stanovništva. To je u stvari bio deo jedinstvenog procesa velikih vertikalnih pomeranja na socijalnoj lestvici u kome je bogaćenje jednih i bilo omogućeno istovremnim siromašenjem drugih. Treći proces, saputnik prethodna dva, je rušenje i napuštanje jednog sistema vrednosti, i nastupanje prave anomije u Dirkemovom smislu reči.

Pitanje koje izaziva radoznalost naših sociologa glasi: da li se u takvom vrtoglavom prekomponovanju društvene strukture zadržao odnos socijalne determinacije društvenih vrednosti, ideoloških i političkih pogleda? Drugim rečima, da li su ta ogromna vertikalna pomeranja na društvenoj lestvici promenila vrstu i stepen determinacije vrednosnog sistema i stavova pojedinih društvenih kategorija?

Ovim je ocrтана očigledna praznina u sociološkom mejnstrimu i istovremeno određena oblast na koju će se usredsrediti istraživačka pažnja.

1.2 Sledeći korak jeste određivanje tačnog obima problema, a time i istraživanja. To podrazumeva sledeće:

- Prostorno-vremenski obuhvat
- Populacijski obuhvat ako se odnosi na neku populaciju
- Pojmovno određenje

Drugim rečima, ovde određujemo šta sve jeste, a šta nije deo problema koji nas zanima. Ovaj deo je vrlo važan jer ako ne odredimo šta tačno istražujemo, uvek rizikujemo da nam se zameri što smo neku oblast problema prevideli ili zanemarili.

U našem primeru to bi značilo da se moramo odlučiti da li ćemo razmatrati pitanje socijalne determinacije u uslovima velikih vertikalnih kretanja na socijalnoj lestvici u svim društvima i u celoj istroiji, ili ćemo se odlučiti samo za jedan period (recimo doba tzv. postkomunističke tranzicije) i u okviru njega samo za jedan uži region, ili samo za jednu zemlju. Recimo da smo se u ovom primeru odlučili da ovu pojavu istražimo samo u Srbiji tokom 90-h godina XX veka.

1.3 Sastavni deo opisa problema je osnovna ideja, odnosno opšti pristup u rešavanju odabranog i opisanog problema. Premda se ovaj deo projekta ponekad naziva i opštim hipotetičkim okvirom, to još nisu razrađene hipoteze u pravom smislu reči, već pre naznaka načina na koji ćemo pokušati da rešimo problem, tj. bazična zamisao o svojstvima predmeta koja tek treba otkriti. U našem primeru to bi, recimo, moglo značiti da istraživači polaze od pretpostavke da su interesi glavne determinante stavova ljudi, te da su novi klasni položaji ljudi usloveli i drugačije poglede, iako se ta promena desila u životu jedne generacije. Tako će osiroteli srednji slojevi, kao egzistencijalno ugroženi, početi da razmišljaju na način donjih društvenih slojeva, zalažući se za pravedniju preraspodelu bogatstva, dok će oni koji su se izdigli sa socijalnog dna do ravni vladalaca tražiti razloge da očuvaju postojeće stanje. Ipak, ovi pogledi ljudi u novim ulogama ne čine sasvim čvrste i čiste sisteme vrednosti, već u njima ima dosta neprirodnih, eklektičkih spojeva .

Ali drugi istraživači mogu imati drugačije polazište: oni mogu da pretpostave da su uzdrmane i delom ometene sile društvene determinacije ostavile prazan prostor za drugu vrstu uticaja na stavove i mišljenje ljudi: manipulacija, pre svega nacionalnim / etničkim osećanjima ljudi .

1.4 Naredni deo opisa problema je razmatranje literature iz oblasti koju nameravamo da istražimo i izlaganje osnovnih nalaza drugih istraživača. To je, s jedne strane, neophodno zbog početne napomene da je istraživanje sistematska delatnost: to znači da se problemom moramo baviti u okviru nekog konteksta: teorijskog, vremenskog i prostornog. S druge

strane, to je način da sebe i druge (intelektualnu zajednicu) uverimo u svoju kompetentnost za bavljenje odabranim problemom, ali i da se ne dogodi da, ponovo otkrivajući Ameriku, ispadnemo neozbiljni. U ovom delu problema se svakako sučeljavaju suprotna stanovišta ako postoje i na tome se temelji sopstveni odgovor na taj problem.

1.5 Sledeći činilac opisa problema je određivanje značaja koji bi istraživanje odabranog problema imalo. Najpre se određuje naučni značaj istraživanja. U primeru koji navodimo naučni značaj bi bio u tome što bi se iznova ispitao odnos između suprotstavljenih gledišta o uslovljenosti pogleda ljudi na važna društvena pitanja: od tzv. teorije hipodermičke igle, preko i danas preovlađujuće ideje o determinaciji socijalnim činiocima do novog gledišta da će uticaj i učinak ove dve linije uslovljavanja (u suštini determinacije i manipulacije) zavistiti od istorijskog konteksta i posebnih karakteristika društva u pojedinim zemljama. Ovde mi zapravo odgovaramo na pitanje šta je ono što naše istraživanje čini različitim od drugih. Kakvu novinu ono donosi? Ako istraživanje samo ponavlja nešto što je mnogo puta rađeno, ono nema nikakvog smisla, osim kao studentska vežba.

Takođe se određuje i društveni značaj istraživanja. U ovom slučaju to može biti bolje razumevanje fenomena društvenih vrednosti i društvene svesti i na taj način kvalitetniji rad onih političkih i društvenih organizacija koje se zalažu za izlazak iz krize.

2. Ciljevi istraživanja

Iz problema direktno sledi određivanje i opis ciljeva istraživanja.

Kod fundamentalnih naučnih istraživanja obično se govori o sledećim ciljevima:

1. Opis predmeta istraživanja

Taj opis može da bude statistički, što će reći pretežno kvantitativan, ali i narativan, dakle, kvalitativan. U primeru koji navodimo to može da bude samo opis klasne strukture u periodu promene i opis prihvatanja pojedinih vrednosti, kao i gledanja na pojedina važna društvena pitanja.

2. Objašnjenje problema

Objašnjenje se najčešće povezuje sa ispitivanjem uzročno posledičnih veza među pojedinim činilcima neke pojave. U ovom slučaju mi možemo kao odvojene posmatrati činioce klasne pripadnosti i činioce društvene svesti a potom meriti da li sa promenama kod jednih neizostavno nastupaju i promene kod drugih činilaca. Ako postoje sasvim izražene i jasne podudarnosti, bio bi to osnov da se zaključuje o postojanju neke vrste uzročnosti.

3. Razumevanje problema / pojave

Ukoliko se odlučimo za kvalitativan pristup, nastojali bismo da se primenom odgovarajućih metoda (posmatranje, fokus grupe, dubinski intervjui) uživimo u uloge tipičnih učesnika i da razumemo njihova osećanja, motive, razloge koji ih vode ka različitim oblicima rasuđivanja o društvenim pitanjima.

4. Predviđanje

Ovo je svakako najambiciozniji istraživački i naučni cilj. On podrazumeva da smo razvili kvalitetne postupke i instrumente za ispitivanje, opis, objašnjenje i razumevanje pojedinih činilaca društvenih pojava, da smo pomoću njih pronikli u suštinu odnosa tih činilaca i da nam to omogućava pouzdane procene budućih zbivanja i procesa.

3. Bliže određenje (razrada) predmeta istraživanja

3.1 Ovaj deo istraživačkog nacrtu znači da treba najpre odrediti ključne pojmove koji se koriste u istraživanju. Definicije koje se ovde daju razlikuju se od teorijskih definicija. One moraju biti operacionalne: to znači primenljive u iskustvenom istraživanju, odnosno tako date da se mogu prevesti u niz indikatora koji se mogu empirijski konstatovati.

Sastavni deo ovog posla je tačno pojmovno, populacijsko, vremensko i prostorno određenje onoga što će biti istraživano.

Ovo istovremeno podrazumeva a) iscrpno rašlanjavanje predmeta istraživanja i b) precizno nabranje svega što će istraživanjem biti obuhvaćeno. Taj deo rada na predmetu istraživanja ne treba brkati sa sličnim omeđivanjem problema koji se istražuje. U tom delu projekta mi smo koristili opšte određenje: kazali smo da ćemo pitanje «da li se u krupnim i brzim prekomponovanjima društvene strukture zadržava odnos socijalne determinacije

društvenih vrednosti, ideoloških i političkih pogleda ljudi» ispitivati na primeru društva u Jugoslaviji tokom 90-ih godina 20. veka.

Kod određenja predmeta istraživanja mi moramo biti mnogo jasniji i precizniji. Društvo je veoma širok pojam i podrazumeva i pojedince i njihove organizacije i zajednice i institucije, veliki broj podсистema (ekonomski, pravni, politički...), pravne, običajne, moralne, religiozne norme, veoma složen sistem odnosa unutar i između ovih činilaca.

PRIMER: U predmetu istraživanja mi moramo tačno reći i taksativno pobrojati šta ćemo istraživati da bismo došli do odgovora na pitanja koja smo sebi postavili.

- Populacijski: punoletni građani Srbije
- Pojmovno (tematski):
  - pripadnici društvenih klasa i to: viša klasa, gornja srednja, donja srednja, radnička, niža klasa
  - prihvaćenost vrednosti
    - socijalističke,
    - liberalne i
    - nacionalističke ideologije (dakle, ne sve postojeće, već samo one koje smatramo značajnim- najviše delatnim u postojećim istorijskim okolnostima – i za koje očekujemo određen stepen diskriinativnosti)
  - stavovi ljudi o važnim društvenim i političkim pitanjima (ovde bi se pobrojala; npr.: odnos sa susednim zemljama, stavovi prema pitanju pristupanja Savetu Evrope, integrecije u EU, u Partnerstvo za mir, NATO itd.)
- Vremenski: ovde nije dovoljno navesti samo da su istraživanjem obuhvaćene, recimo, devedesete godine XX veka, već se mora tačno navesti vremensko razdoblje koje obuhvatamo, naročito naglašavajući godine i mesece u kojima su sprovedena ranija istraživanja o stepenu prihvaćenosti nekih vrednosti, a na koja ćemo se mi pozivati; zatim, ako se istraživanje aktuelnog stanja sprovodi kasnije, onda se period obuhvaćen istraživanjem i analizom ne može vezati samo za devedesete; Pored toga, ukupno razdolje

obuhvaćeno istraživanjem se analitički može podeliti na nekoliko perioda, koje obeležavaju neki prelomni događaji.

- Prostorni: da li se istraživanje sprovodi na celoj teritoriji Srbije, ili su neki tadašnji delovi (npr. Kosovo) bili izuzeti

3.2 U razradi predmeta istraživanja možemo se koristiti nekim modelima koji nam omogućavaju sistematski pristup i pomažu da ne ispustimo neku važnu stranu predmeta. Jedan od takvih razradio je Milosavljević (1980). Primer koji sledi se uz izvesne dopune oslanja na taj model.

- USLOVI u kojima istraživana pojava postoji
  - Povoljni – nepovoljni
  - Dovoljan uslov – uzrok
- OSNOVNA OBELEŽJA istraživane pojave
  - Ključne karakteristike
  - Šta pojavu / predmet čini različitom od drugih (differentia specificca)
- OBIM – DIMENZIJE predmeta / pojave
  - Prostorni / fizički
  - Vremenski / istorijski
  - Društveni / populacijski
  - Pojmovni / Logički
- SUBJEKTI – AKTERI: Tipologizacija
- POKRETAČKE SILE: MOTIVI AKTERA
  - Interesi (ekonomski, politički...)
  - Vrednosti (društvene, religiozne, običajne...)

- Emocije (strah, ljubav, mržnja...)
- CILJEVI koje sebi postavljaju subjekti odnosno akteri:
  - Opis
  - Manifestni / latentni
  - Tipologizacija
- AKTIVNOSTI koje preduzimaju akteri
  - Tipologizacija
  - Opis
- METODI I SREDSTVA koja koriste
  - Tipologizacija
  - Opis
- OBLICI – NAČINI ISPOLJAVANJA POJAVE
- ISTORIJAT
  - Prošlost
  - Sadašnjost
  - Trendovi
  - Procena budućih kretanja
- MOGUĆI ISHODI: REZULTATI – POSLEDICE

3.3 Operacionalizacija

U istraživanjima, naročito onim koja se koriste iskustvenim metodima, nužno je davati precizne definicije pojmova. Često u određivanju nekih složenih pojmova postoje razlike među pojedinim školama mišljenja, grupama autora, pojedincima. Soga otpočinjanje istraživanja bez jasnih definicija može da stvori velike nedoumice i njasnoće, a time i da potpuno oslabi stvarni domet istraživačkih nalaza. Zato su istraživači u projektovanju istraživanja dužni 1) da navedu glavne pristupe određivanju osnovnih pojmova, 2) da se odluče za jednu od postojećih, ili da daju svoje definicije koje se razlikuju od drugih i 3) da svoj izbor obrazlože.

PRIMER: Mi društvene klase možemo da definišemo kao grupe ljudi koje se razlikuju po položaju u društvu, po količini materijalnog bogatstva, visini primanja, po stilovima života i po društvenom uticaju njihovih pripadnika. Takva definicija bi zadovoljila potrebe teorijskog razmatranja pitanja društvenih klasa, društvene strukture itd.

Međutim, ako hoćemo da iskustveno istražujemo vrednosti koje prihvataju pripadnici različitih društvenih klasa, mi u jednom takvom istraživanju moramo svoje ispitanike razvrstati u nekoliko klasa. To znači da moramo obezbediti instrumente pomoću kojih ćemo meriti njihov položaj u društvu, materijalno bogatstvo itd. Zato ovu definiciju moramo konkretizovati po svakoj od njene četiri odrednice. Npr. stilove života bismo odredili kao a) način na koji ljudi koriste slobodno vreme (aktivno, baveći se sportom, čitajući, ili pasivno, gledajući TV, spavajući itd), b) način na koji se oblače c) vrsta muzike koju slušaju, filmova koje gledaju, knjiga koje čitaju, d) odnos prema potrošnji roba i usluga (da li su im važne prestižne robne marke, kvalitet ili cena, potrošnja kao nužnosti ili kao uživanje, uticaj reklama...) e) hrana koju jedu i pića koja piju, d) način na koji provode godišnje odmore (putovanja, letovanja, zimovanja...) itd. Ovako konkretizovano obeležje «životni stilovi» omogućava da se kroz odgovorajuća pitanja iz upitnika ispitanici klasifikuju u klase te da se potom ispituju i porede sistemi vrednosti različitih klasa.

Takođe sistem vrednosti karakterističan za socijalističku ili za liberalnu ideologiju možemo operacionalizovati tako što ćemo ispitivati stavove ljudi prema: a) stepenu obaveze koju država po njihovom mišljenju treba da ima kad je u pitanju briga za socijalni status i

sredstva za život svakog pojedinca, b) najpogodnijem obliku svojine u privredi, c) opravdanost eventualnog ograničavanja bogaćenja pojedinaca u korist siromašnijih slojeva, d) tempu i dubini privrednih reformi, e) zaštiti ljudskih prava i sloboda, f) prava marginalnih grupa, etničkih i drugih manjina itd.

4. Sistem hipoteza

Pod hipotezama se podrazumevaju naučno zasnovane pretpostavke o još nepoznatim svojstvima predmeta istraživanja. Te pretpostavke se kroz dalji istraživački rad proveravaju i potom, zavisno od rezultata, usvajaju, delimično usvajaju, ili odbacuju.

4.1 Hipoteze čine stvaralačku stranu istraživanja i one su neka vrsta sonde kojom ispituujemo nepoznate terene. Najvećim delom one su rezultat ideja do kojih istraživači dolaze krećući se po literaturi o svom predmetu istraživanja, neposredno se baveći iskustvenim činjenicama, ili jednostavno na osnovu vlastite intuicije. Ti oblici istraživačke aktivnosti podstiču istraživače da uočavaju nove veze među činjenicama, nove pretpostavke o pravilnostima i zakonitostima koje vladaju među pojavama itd.

Neki autori (npr. Popper) naročito insistiraju na «odbacivosti» kao jednom od osnovnih svojstava hipoteze: ona mora biti tako formulisana da jasno tvrdi 1) šta jeste pojava ili svojstvo koje ona opisuje, tj. šta je njena oblast važenja i 2) šta nije to što ona tvrdi, tj. koji empirijski konstatovani podaci, uvidi ili logički zaključci znače da ona nije istinita. Ovo drugo svojstvo odgovara na pitanje: šta se smatra dokazom da je hipoteza pogrešna?

Najpoznatiji primer za to jeste sud «Svi labudovi su beli». Pošto niko nikada nije video sve labudove koji su ikada postojali na svetu, taj sud je u izvesnom smislu hipoteza, ali se on dugo uzimao kao primer dokazane hipoteze: budući da je kategorički postavljena i da niko u Evropi, Aziji i Severnoj Americi nije video labuda neke druge boje. Kasnije su, međutim, u Australiji uočeni labudovi crne boje, što je naravno razlog da se pomenuta hipoteza odbaci. Primer se navodi kao školski jer se na njemu jasno vidi šta je oblast važenja, a šta se smatra razlogom odbacivanja hipoteze.

Naravno Popper, kao jedan od filozofa koji je postavio osnove empirističkog i probabilističkog pristupa u savremenoj društvenoj nauci, nije imao u vidu ovakav čisto

deduktivni pristup hipotezama prema kome bi se one odbacivale ako postoji samo jedan primer suprotan njihovoj tvrdnji . Naprotiv, on smatra da se realističnost (verisimilitude) neke hipoteze može meriti kao odnos između mere istinitosti i lažnosti koje ona sadrži, što je izrazio formulom: $Vs(a) = CTv(a) - CTf(a)$, gde je $Vs(a)$ realističnost suda a (stepen njegove istinitosti) i ona je jednaka razlici između $CTv(a)$, tj. izmerene količine istinitog, i $CTf(a)$ tj. izmerene količine lažnog u tvrdnji (hipotezi) a (Popper, 1963).

4.2 Vrste hipoteza

Hipoteze možemo razvrstavati prema nekoliko osnova.

1. Prvi je broj promenljivih čiji odnosi se u njima pretpostavljaju. Po tom osnovu možemo razlikovati

- Proste hipoteze, one koje pretpostavljaju odnos dve promenljive; primer: viši stepen obrazovanja znači niži stepen prihvaćenosti radikalnih pogleda na pitanje socijalne pravde
- Složene hipoteze, one koje pretpostavljaju odnose između više promenljivih; primer: porastom godina starosti i opadanjem nivoa obrazovanja raste stepen prihvaćenosti radikalnih pogleda na pitanje socijalne pravde i obrnuto: opadanjem godina starosti i rastom nivoa obrazovanja opada stepen prihvaćenosti radikalnih pogleda na pitanje socijalne pravde

2. Druga osnova razlikovanja hipoteza je vrsta naučnog sadržaja koje one nude, tj. vrsta naučnih ciljeva kojima streme. U skladu sa ovim merilom razlikujemo:

- Opisne; ove hipoteze pretpostavljaju kakva su svojstva, odnosno obeležja nekih istraživanih pojava; primer: skup stavova o veličini dopuštenih socijalnih razlika među članovima nekog društva, očekivanoj ulozi države u zaštiti siromašnih, najboljem obliku svojine u idealnom društvu i o brzini i dubini ekonomskih reformi precizno odražava način na koji ljudi sebe opisuju na skali levica-desnica
- hipoteze o povezanosti nekih pojava / svojstava kod kojih se ne može dokazati uzročno-posledična veza; primer: radikalni levičari i radikalni desničari imaju slične poglede na idealne odnose u društvu (jasno je da se ovde pretpostavlja sličnost u stavovima

levih i desnih radikala, ali se nikako ne preptostavlja da je jedna od te dve pojave uzrok onoj drugoj

- hipoteze o uzročno-posledičnim vezama među pojavama; primer: što je jači spoljni pritisak, to je veća unutrašnja homogenizacija u stavovima o ključnim političkim pitanjima; u ovom slučaju razlikujemo:

1. nezavisnu promenljivu: to je ona promenljiva čije kretanje nije zavisno od kretanja druge (u gornjem primeru to je spoljni pritisak)

2. zavisnu (stepen unutrašnje homogenizacije): to je varijabla za koju se s velikom verovatnoćom pretpostavlja da njene promene zavise od neke druge varijable

Ovo je vrlo osetljivo polje istraživanja i stoga se mora vrlo pažljivo ispitati da li je zaista reč o odnosu zavisnosti među dvema promenljivima ili je možda reč samo o povezanosti do koje dovodi zavisnost obe varijable od neke treće.

3. Treće merilo je statističko; tu razlikujemo:

- Nulta hipoteza: kad ispitujemo recimo odnos dve varijable (godine starosti i dužina radnog staža) mi polazimo od pretpostavke da među njima ne postoji nikakva povezanost. Tu pretpostavku mi odbacujemo jedino ako smo skoro sigurni (95% ili 99% poverenja) da je ona pogrešna. Ta hipoteza se zove nulta i verovatnoću njene istinitosti mi ispitujemo na osnovu statističkog testiranja empirijskih podataka

- Istraživačka hipoteza: to je hipoteza koju mi u stvari želimo da dokažemo (u ovom primru ona bi glasila da sa porastom godina starosti ljudi u nekoj firmi raste i broj godina radnog staža). Jasno je da se istinitost istraživačke hipoteze u ovom slučaju testira posredno, tj. odbacivanjem suprotne hipoteze. Takav koncept izaziva dosta polemike među istraživačima, ali o tome će biti više reči kasnije.

4. Četvrto merilo se odnosi na način verifikacije hipoteze; po ovom merilu razlikuju se:

- Teorijske hipoteze; one kod kojih se valjanost pretpostavke ispituje teorijskom i logičkom analizom; primer: ako uspešnost strategija glavnih političkih aktera analiziramo

sa stanovišta sukoba i saradnje, onda primenom „teorije“ poznate pod nazivom zatvorenička dilema možemo pokazati da će odabrane strategije sukoba među političkim akterima koji imaju zajednički interes dovesti do neuspeha u suprotstavljanju zajedničkom protivniku

- Iskustvene hipoteze; one kod kojih se pretpostavljena svojstva pojave ili pretpostavljeni odnosi među njenim činiocima testiraju sprovođenjem iskustvenih istraživanja; primer: pretpostavljeni odnos između stepena obrazovanja i stepena prihvaćenosti radikalnih pogleda na pitanje socijalne pravde – obe varijable se mogu precizno meriti u iskustvenom istraživanju te se takođe može statistički meriti njihov međusobni odnos

5. Peto merilo je stepen opštosti onoga što hipoteza tvrdi, tj. koliki deo predmeta istraživanja zahvata svojom tvrdnjom

- Opšta hipoteza; Ona daje tvrdnje koje se odnose na ceo predmet ili na neke njegove velike celine; neki govore i o generalnoj hipotezi koja je samo jedna i odnosi se na ceo predmet istraživanja i iznosi opštu istraživačku ideju o svojstvima predmeta. Naravno, budući da daje samo opšta svojstva ili opštu zamisao o odnosima pojedinih činilaca, ova hipoteza ne može neposredno da se testira, već je nužno razraditi je hipotezama manjeg stepena opštosti

- PRIMER: pripadnost društvenim klasama povezana je sa različitim gledanjima na društvena i politička pitanja i na prihvatanje pojedinih društvenih vrednosti.

- Posebna; Pošto je predmet istraživanja u prethodnom delu projekta razložen na nekoliko krupnih celina, posebne hipoteze iznose ideje i zamisli o svojstvima tih celina. Ove hipoteze se mogu testirati tako što se više pojedinačnih varijabli objedinjuje u zbirne indekse ili skale.

- PRIMER: pripadnost društvenim klasama povezana je sa različitim stepenom prihvatanja socijalističkih gledanja na ulogu države u brizi za socijalni položaj ljudi i to tako da sa porastom mesta na društvenoj lestvici opada stepen prihvatanja ovakvih gledišta i obrnuto.

- Pojedinačna: Odnosi se na najkonkretnije delove predmeta istraživanja i ona se može neposredno testirati korišćenjem istraživačkih podataka.
  - PRIMER 1: Među pripadnicima različitih društvenih klasa postoje statistički značajne razlike u stepenu prihvatanja stanovišta da «država treba da preuzme brigu da svakom pojedincu obezbedi sredstva za život»: sa porastom mesta na društvenoj lestvici opada stepen prihvatanja ovog stava i obrnuto.
  - PRIMER 2: Među pripadnicima različitih društvenih klasa postoje statistički značajne razlike u stepenu prihvatanja stanovišta «Pojedinci mogu neograničeno da se bogate ako rade legalno i država tu ne bi trebalo da se meša, bez obzira što neki slojevi društva žive loše»: sa porastom mesta na društvenoj lestvici raste stepen prihvatanja ovog stava i obrnuto.
  - PRIMER 3: Među pripadnicima različitih društvenih klasa postoje statistički značajne razlike u stepenu prihvatanja stanovišta «Okosnicu naše privrede treba da sačinjavaju preduzeća u društvenoj ili državnoj svojini»: sa porastom mesta na društvenoj lestvici opada stepen prihvatanja ovog stava i obrnuto.

4.3 Vidimo da na nivou pojedinačnih hipoteza imamo dve pojave koje se mogu jasno predstaviti kao varijable u iskustvenom istraživanju i čija međusobna povezanost se može precizno statistički izmeriti. Na osnovu operacionalnog određenja pojma klasa (količina materijalnog bogatstva, visina primanja, društvene veze, društveni uticaj...) ispitanicima se mogu odrediti mesta na društvenoj lestvici (recimo, viša klasa, gornja srednja, donja srednja, radnička, niža klasa); isto tako to se može iskazati kao brojčani skor na socijalnoj lestvici, recimo, kao dugi niz brojeva u rasponu od 1 do 50; na osnovu navedenih pojedinačnih tvrdnji koje opisuju odnos prema pojedinim sistemima vrednosti može se takođe za svakog ispitanika odrediti stepen njihovog prihvatanja. Tako sada imamo skup uređenih veličina čija povezanost se lako može meriti.

Isto tako se na nivou posebnih hipoteza može meriti stepen povezanosti među grupama varijabli koje opisuju položaj pojedinaca na društvenoj lestvici i onih koji opisuju njegov/njen stepen prihvatanja ne samo pojedinačnih vrednosti, već celovitih sistema

vrednosti (socijalističkih, liberalnih itd). Taj nivo analize je takođe izvodljiv kroz precizna statistička merenja.

4.4 Indikatori

Operacionalizacija predmeta istraživanja podrazumeva da se za svaku hipotezu određuju indikatori, tj. vrsta podataka do koji se istraživanjem može doći, a koji su takvog kvaliteta da mogu da potvrde ili opovrgnu hipotezu. Indikatori mogu biti teorijsko-logički i empirijski.

PRIMER: Uzmimo već navođenu hipotezu: Među pripadnicima različitih društvenih klasa postoje statistički značajne razlike u stepenu prihvatanja stanovišta «Pojedinci mogu neograničeno da se bogate ako rade legalno i država tu ne bi trebalo da se meša, bez obzira što neki slojevi društva žive loše»: sa porastom mesta na društvenoj lestvici raste stepen prihvatanja ovog stava i obrnuto.

Indikatori za njeno testiranje su:

- Podaci koje su ispitanici u intervjuu dali o količini materijalnog bogatsva kojim raspolažu, visini primanja, svom položaju u društvu, o stilovima života i o svom društvenom uticaju. Razume se da je svaka od ovih grupa svojstava operacionalizovana na način na koji smo prikazali na primeru životnih stilova, da je potom ispitanicima postavljeno nekoliko desetina pojedinačnih pitanja i da su svi ti odgovori sakupljeni u jednu jedinstvenu skalu klasnog položaja. Podaci iz te skale su prva vrsta indikatora za ovu pojavu.
- Podaci koje su ispitanici u intervjuu dali odgovarajući na pitanje «U kojoj meri se slažete sa stavom Pojedinci mogu neograničeno da se bogate ako rade legalno i država tu ne bi trebalo da se meša, bez obzira što neki slojevi društva žive loše?»

5. Metodi testiranja i provjere hipoteza

Hipoteze se mogu testirati i proveravati na dva načina: 1) teorijsko-logičkom analizom i 2) testiranjem putem iskustvenih istraživanja i podataka.

Način testiranja hipoteze zavisi od njenog sadržaja. Neke je moguće testirati samo teorijskim putem, druge samo empirijski, a neke je moguće i na jedan i na drugi način.

Razmotrimo to na sledećem primeru, na kome je moguće primeniti oba načina. Sredinom devedesetih postalo je jasno da je autoritarni režim u Srbiji izgubio većinsku podršku birača. Gledano sa tog stanovišta mogla bi da se postavi hipoteza da će on pasti na prvim narednim izborima, ukoliko se nešto dramatično ne promeni u raspoloženju birača u njegovu korist.

Moguće je postaviti i suprotnu hipotezu: Ako se nešto dramatično ne promeni u stavovima birača, režim neće pasti na sledećim izborima uprkos tome što nema većinsku podršku građana.

Ova druga (kao i ona prva) hipoteza može se testirati na dva načina.

5. 1 Teorijska provera hipoteza

Prvi način testiranja je teorijski. Možemo najpre analizirati razloge što većinsko opoziciono raspoloženje ne rezultira izbornom pobedom. Prva grupa argumenata vezana je za prirodu izbornog sistema, broj izbornih jedinica, metod preračunavanja broja osvojenih glasova u brojeve poslaničkih mesta. Iz toga bi se videlo da je osnovni razlog nemogućnosti izborne pobeđe opozicije taj što su snage opredeljene za promenu vlasti rascepkane u pet većih i mnogo malih izbornih lista, dok su snage za status quo ujedinjene u jednu partiju i oko jednog vođe. Pomenuti izborni sistem omogućava da i strana koja je za više od trećinu slabija od protivničke strane, ali koja sve svoje glasove ima samo na jednoj listi dobije skoro podjednak broj poslaničkih mesta od one druge koja je podeljena na veliki broj stranaka. Druga karakteristika protivnika režima (stranaka i vođa) je da među njma nema nikakve volje za saradnjom.

U drugom delu se možemo pozvati na teoriju poznatu pod nazivom Zatvorenička dilema, koja ubedljivo dokazuje sledeće: nepostojanje komunikacije i saradnje među socijalnim i političkim akterima koji imaju zajedničke interese gura ih u gubitničke ishode.

Ovde smo se najpre pozabavili izvorima saznanja: statističkim podacima o rezultatima izbora, nalazima istraživanja javnog mnjenja, analizom odnosa među strankama koje su na vlasti i onima koje su u opoziciji, što je uglavnom induktivno-sintetički put mišljenja.

Takođe smo se koristili teorijom izbornih sistema. U drugom delu smo se oslonili na jednu teorijsku paradigmu (koja, naravno, ne važi bez izuzetaka, te je stoga i sama u izvesnom smislu hipoteza) i iz nje izveli zaključak da promena autoritarnog režima nije verovatna u narednim godinama. To je bio deduktivno-analički tok misli, a sam metod se ponekad naziva hipotetičko-deduktivnim.

Iz gore navedenog vidimo da se teorijsko-logičkom analizom hipoteze ispituju i potvrđuju ili odbacuju najčešće istraživanjem literature o predmetu istraživanja: izdvajanjem argumenata i nalaza za i protiv vlastite hipoteze, kao i argumenata za i protiv drugačijih polazišta, potom ispitivanjem dokazne snage argumenata i izvođenjem zaključaka koji mogu značiti ili potpuno prihvatanje vlastite hipoteze, delimično prihvatanje, delimično odbacivanje ili potpuno odbacivanje.

Za ovu vrstu provere hipoteza naročito je važno uzdržavati se od tzv. pisanja s tezom. Mnogi pisci svoje polazište samo formalno navode kao hipotezu, a u stvari ga unapred smatraju istinitim te svoje razmatranje uglavnom usredsređuju na nalaženje razloga koji idu u prilog tog gledišta, ne želeći da se bave mogućim razlozima koji bi mu protivrečili. Takvo pisanje liči na naučno samo po formi, ali je u stvari bliže ideologiji jer se više brine o dokazivanju poželjnih stavova, nego o stvarnom ispitivanju snage argumenata i protivargumenata.

5. 2 Empirijska provera hipoteza: istraživački nacrti

Drugi način testiranja gore navedene hipoteze je iskustveni, odnosno empirijski. On podrazumeva da se sa pravilnom učestalošću (recimo jednom mesečno) meri podrška pojedinim strankama i preračunava broj mandata koje bi osvojile, te da se na osnovu toga potvrđuje ili odbacuje ova hipoteza.

U savremenoj istraživačkoj praksi mnogo zastupljeniji je ovaj drugi način testiranja hipoteza.

U zavisnosti od toga kako glase njihove hipoteze, istraživači mogu da odaberu nekoliko pristupa njihovom testiranju. Ti pristupi se obično nazivaju istraživački nacrti (research design).

Istraživački nacrt je zamisao o tome kako (kojim metodima, skupom metoda, postupaka i instrumenata) doći do postavljenih ciljeva istraživanja, drugim rečima, kakav bazični metodološki pristup i strategiju biramo za najbolje postizanje tih ciljeva.

U literaturi se navodi nekoliko klasifikacija empirijskih nacrtu, ali se uglavnom ignoriše kvalitativan pristup kao jedan od legitimnih načina istraživanja pa i testiranja hipoteze .

5.3 Vrste empirijskih istraživačkih nacrtu:

Nacrtu možemo razlikovati prema sledećim kriterijumima:

- 1) Narativan ili kvantitativan opis istraživanih pojava; u tom slučaju razlikujemo:
  - a. Kvalitativan ili pretežno kvalitativan pristup / nacrt, gde pokušavamo da pojavu razumemo i u detalje opišemo na više narativan način
  - b. Kvantitativan ili pretežno kvantitativan pristup / nacrt, gde pojavu pokušavamo da opišemo merenjem
  - c. Kombinovani
- 2) U okviru kvantitativnog pristupa, prema vrsti svojstava koje se istražuje, razlikujemo:
  - a. Frekvencijski nacrt, tj. opisivanje pojave samo u izmerenim učestalostima pojedinih tipova pojave (distribucija frekvencija): recimo, kad kažemo da u populaciji jedne zemlje 48 odsto punoletnih građana prihvata socijalističke vrednosti, 18% liberalne, a 15% konzervativne, onda smo mi pojavu «stepen prihvaćenosti vrednosti triju glavnih ideologija» opisali na kvantitativan način, tj. koristeći se samo frekvencijama
  - b. Korelacijski nacrt, gde ispituujemo stepen povezanosti dveju ili više pojava: ako kažemo da između visine prihoda i stepena prihvaćenosti vrednosti pojedinih ideologija postoji značajna povezanost, koja, izmerena pomoću koeficijenta korelacije, iznosi 0,544, onda smo pojavu «odnos između visine primanja i stepena prihvaćenosti pojedinih ideologija» opisali koristeći se merenjem korelacije.

c. Uzročno-posledični, ili eksperimentalni i kvaziekperimentalni nacrt: ovi nacrti za cilj imaju pretpostavljanje i potom ispitivanje postojanja uzročno-posledičnih veza među pojavama. Nastoji se da se u okviru ovog odnosa izdvoje nezavisne i zavisne promenljive; da se ispitivanja sprovode na kontrolnim i eksperimentalnim grupama; da se utvrdi stanje zavisne varijable pre izlaganja dejstvu nezavisne (uzroku) i posle toga; na osnovu izmerene promene u eksperimentalnoj grupi u drugom merenju (posle delovanja nezavisne varijable) utvrđuje se postojanje uzročno-posledične veze.

3) Prema vremenskom obuhvatu razlikujemo:

a. Nacrte koji predstavljaju presek stanja i obeležja pojave u vreme istraživanja;

b. Razvojne nacrte, koji ispituju svojstva pojave u jednom dužem vremenskom periodu te je istraživački cilj pre sama geneza pojave, nego njena trenutna svojstva. Prema načinu sprovođenja istraživanja i vrsti podataka koje dobijamo, možemo razlikovati dva tipa razvojnih nacрта:

i. **Prost razvojni, koje karakteriše sledeće:**

- Baza podataka kod ovih istraživanja je kumulativna po broju osnovnih jedinica populacije (npr. ispitanika, domaćinstava i sl.) koje se uključuju u uzorak i ona se sastoji od više snimaka sačinjenih na više uzoraka: uzorci su isti po načinu izbora (npr. prost slučajni izbor), ali se u svakoj etapi (npr. svakog meseca, ako je reč o mesečnom izboru) biraju posebni uzorci; ako je osnovni skup velik (npr. desetina miliona), a uzorak relativno mali (nekoliko stotina), ovo u principu znači da se u svaki posebni uzorak biraju različiti ispitanici

- Oni prate vrstu (smer) promene (npr. da li raste ili opada procenat poverenja u neku društvenu instituciju)

- Veličinu promene

- Ponašanje podskupova unutar osnovnog skupa (npr. kakvo je kretanje poverenja među zaposlenima u javnom sektoru, u privatnom sektoru, među nezaposlenima, penzionerima itd.)

ii. Složeni razvojni nacrti, odnosno paneli

- Baza podataka kod ovih istraživanja sačinjava se od više snimaka sačinjenih na jednom istom uzorku: drugim rečima, baza je kumulativna prema broju podataka koji se prikupljaju o jednoj jedinici u svakoj etapi (npr. svakog meseca se ispituju isti ispitanici)
- Ovim uzorkom se prati sve prethodno (tip promene, njena veličina, ponašanje podskupova), ali se dobijaju i neki novi podaci koji kod prostih razvojnih istraživanja nije moguće dobiti, a to su:
- Lojalnost: pored promena, ova vrsta istraživanja daje novu vrstu podataka, a to je stepen čvrstine jednog obeležja (npr. stepen vernosti jednoj robnoj marki – koliko ljudi kupuje uvek samo nju, a koliko njih menjaju svoj izbor, koliko gledalaca uvek i do kraja gleda neku emisiju)
- Migracija: u koja obeležja prelazi ono koje se menja (npr. kojoj robnoj marki se okreću oni koji napuštaju jednu marku i od koje marke njoj prilaze, kuda odlaze gledaoci koji napuštaju neku emisiju); ovde su, zavisno od pravca i momenta kad su se dešavale migracije, moguće analize razloga zbog kojih je do njih dolazilo.

Literatura:

1. Branković, S.: Serbia at War With Itself - Political Views of Citizens of Serbia, Sociološko društvo Srbije, Beograd 1995, na srpskom samo internet izdanje na sajtu www.srbobranbrankovic.com
2. Milosavljević, S.: Istraživanje političkih pojava, Beograd 1980.
3. Poper, K.: Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge (Pretpostavke i pobijanja: rast naučnog saznanja), Routledge, 1963.